

ŁOPIAN

Arctium

Wstęp. Eksplikacja: Nazwy. Kategoryzacje. Rodzaje. Kompleksy i kolekcje. Opozycje. Pochodzenie właściwości leczniczych, pierwsze użycie. Wygląd i części. Właściwości. Lokalizacja. Lokalizator. Czas zbioru. Zastosowania praktyczne, obrzędowe, magiczne, lecznicze. Ekwiwalencje.

Dokumentacja: Pieśni sobótkowe. Pieśni weselne. Pieśni o miłości. Pieśni stanowe. Baśnie. Legendy. Bibliografia.

Łopian to ziele o bardzo dużych liściach, którymi dawniej okładano bolące części ciała, zwłaszcza głowę, bo według ludowego wierzenia po ścięciu św. Jana jego głowa wpadła do łopianu i od tej pory roślina zyskała moc leczniczą. Łopian stosowano również na chorą lub uszkodzoną skórę; wiercono, że pod jego liśćmi rozchodzą się choroby. Odwarem z jego korzenia myto głowę, aby wzmocnić włosy i leczyć łupież. Łopianowi przypisywano też moc ochrony przed czarownicami, burzą, wiatrem, a także moc sprowadzania deszczu. Jego duże liście miały powodować wzrost liści kapusty. Łopian wiązano z obchodami sobótki.

W tradycji germańskiej wiercono, że łopian chroni przed czarownicami i diabłem; aby odpędzić od siebie złych ludzi, wieszano łopian na dachach. Odgrywał on ważną rolę podczas nocy świętojańskiej Wört Hoff 5/1528. W lecznictwie stosowany był na bóle, konwulsje, choroby oczu czy porost włosów Wört Hoff 5/1530.

* * *

== Nazwa **łopian** jest spokrewniona z pol. *łopata* ‘płaska, szeroka część wiosła’, ros. dial. *lépest* ‘wielki liść rośliny’, łotew. *lapa*, *łopjeno* ‘liść’ Bor SE 301, Mel ES 3/289, litew. *lāpas*, węg. *lap* ‘karta, płyta’ Bań ES 2/104 i kojarzona z dużymi, szerokimi liśćmi rośliny Bor SE 301, Vas ES 2/520. Informacja o dużych liściach została także utrwalona w metaforach: *łopuch* ‘but z cholewami, but palony’ Karł SJP, *łopuchy* ‘buty’ Wisła 1901/4, Lud 1901/280. Nazwa konwencjonalnie odnosi się do różnych gatunków łopianu (*Arctium*), sporadycznie bywa odnoszona do → podbiału SGP PAN/K – ze względu na podobieństwo liści obu roślin.

Nazwa występuje w licznych wariantach – najczęstszym **łopuch** – powszechnym wzdłuż południowej i wschodniej granicy Polski JP 1978/129, oraz: **łopucha** Karł SJP 2/815, **łopuszno** Rost Słow 151, Karł SJP 2/815, **łopuszna**, **łopuszyna** JP 1978/127, **łopustka** Rob Med 128, **łopison** 3, **łopus** JP 1978/127, **łopień** Jesz Wiel 61, **opoń** Tyl Med 121, **łopusie** Köhl Naz 63, **łopienie** Sych SGKasz 3/26, **łopenącz** Sych SGKasz 3/26. Nazwa złożona **łopuchowe liście** Par Gór 45 potwierdza, że liście są bardzo istotną częścią nazywanej rośliny.

Nazwa **łopian** przenoszona jest na inne rośliny o czepnych owocostanach: dłuź. *łopa* ‘*Alisma plantago aquatica*’, głuź. *łopa* ‘*Polygonum, Calla*’, pol. gwar. *lepiennik* Bań ES 2/104.

Nazwy synonimiczne Ł. są bardzo liczne (zanotowano ich około 60 JP 1978/125–132). Zwykle, podobnie jak nazwa główna, odnoszą się do dużych liści: **kobierzé** Sych SGKasz 2/182, Karl SJP 2/815 – od *kobierzec* ‘dywan’ Śl SE 2/300; **kapelusznik** SOWM 3/136, **kapelona** Tomasz Łop 135 – od *kapelusz*; **kobylak** Pal Roś 86 – od *kobyli* w znaczeniu ‘duży’. Duża część nazw synonimicznych jest motywowana czepliwymi owocostanami Ł. – rzepami lub odnosi się właśnie do nich, → rzep.

Niejasna jest podstawa nazw: **babok** Jak Zwycz 111, **babok** Pal Las 51, **baboki** Pal Roś 86 – mogą wskazywać na podobieństwo liścia Ł. do liścia → babki; **bariana** Köhl Naz 63 – być może związana z ukr. *burján* ‘chwast’, por. pol. *burzan*; **łótoćień** Past Pogr 220 – może w związku ze słowem *cień* (liście Ł. rzucają duży cień), ale por. też *łopocień* ‘duży świder w kształcie płytkiej, wydłużonej łyżki, służący do wiercenia dziur’ SGP PAN/K; **bażyňa** Spół Naz 29; **charbuzie** SGP PAN 3/458.

↑ W tradycji ludowej Ł. jest kategoryzowany jako → *ziele* 7, K 43 Śl 65, → *zioło* (zob. zastosowania lecznicze, magiczne), *chwast* Pelc SGLub 5/131 – *Łapuchi na poliu*, *g^uospodarz lieni sie robici* Zdan Łop 167 (zob. zastosowania praktyczne) lub *roślina podwórzowa* Pelc SGLub 5/133.

↓ W tradycji ludowej raczej nie rozróżnia się gatunków Ł. JP 1978/125, sporadycznie pojawia się *łopuch biały* i *zwyczajny* Nieb Przes 134. Być może *łopuch biały* to *łopian pajęczynowaty* (*Arctium tomentosum*) o białawych owocostanach. W nazwach synonimicznych Ł. pojawia się jedynie pewna tendencja – podstawą większości nazw odnoszących się do *łopianu pajęczynowatego* jest czepliwość jego owocostanów, a podstawą nazw *łopianu większego* jego liście.

Odnotowano jedno poświadczenie traktowania → podbiału jako gatunku Ł. Rost Symb 1/335.

✚ Ł. jest wiązany ze św. Janem: *To jest takie ziele dla św. Jana* Nieb Przes 176, por. przydomek św. Jana – *św. Jan Łopuszysty* Etnl 1994 Czyż 171. W pieśniach sobótkowych święty Jan w *łopianie* swata dziewczyny i chłopców 1. W wierszu chłopskim: *Ja byłem łopuchem, na groblim rósł duchem. / Słucham: ze mną śliśko, Święty Jan już blisko. / Przyszła gospoś sroga, urwała dla Boga* [J. Rak] Pig Wyb 19; zob. też zastosowania obrzędowe.

Ł. najczęściej współwystępuje z → *bylicą*, zob. pochodzenie właściwości leczniczych, pierwsze użycie, zastosowania obrzędowe, zastosowania lecznicze.

Ł. i *lipę* Dwor Maz 120, zob. też Kul Wiel 3/527, ŁSE 1980/112 kładziono w wigilię św. Jana (23 VI) pod/na strzechy, dachy, rogi domów, obór, stajni, kominy, bramy, płoty w celach ochronnych.

Niekiedy domy strojono też Ł. i *leszczyną* Nieb Przes 134, zob. zastosowania obrzędowe.

↔ Ł. stoi w opozycji do → *pokrzywy* na zasadzie mniej dokuczliwy : bardziej dokuczliwy: *A bo pokrzywa poparzy, a łopian to sie przyczepi, przyczepi, ale nie jest parzący jak pokrzywa* TN Szperówka 1998. Por. powiedzenie: *Uważać, co łopian, a co pokrzywa* NKPP uważać 3.

W prozie ludowej Ł. jest przeciwstawiony z *bożom* na zasadzie przynoszący dostatek : biedę, np. w baśni zamiast → *żyta* i → *pszenicy* są *głogi*, *chwasty*, *łopiany* i *osty* 6.

● Pochodzenie właściwości leczniczych, pierwsze użycie. Według wierzeń w Ł. i bylicę K 7 Krak 128, 130, w liście Ł. wpadła ścięta głowa św. Jana Chrzciciela Red. Gołąb 1968, Red. Bochońnica 1968, K 73 Krak 3/26. W Łukówcu „mówiono, że jak św. Jana ścieli, to głowę jego wrzucili do łopianu, a Pan Bóg dał tak, że ta głowa przyszała do ciała i zrosła się”. Wierzono, że od tego czasu Ł. zerwany w wigilię św. Jana pomaga na ból głowy ZWAK 1884/293. Matka Boska miała użyć Ł. i bylicy, chcąc spowodować zrośnięcie się odciętej głowy św. Jana z jego ciałem Wiśła 1893/752, SGP PAN/K.

Według legendy liść Ł. pomógł Panu Jezusowi uśmierzyć ból krzyża 7.

W micie kosmogonicznym w liście Ł. anioł Boży odziewa nagich Adama i Ewę K 7 Krak 6.

✪ ★ Najbardziej utrwaloną w polszczyźnie cechą Ł. są jego *olbrzymie* Pelc SGLub 5/404, *wielkie jak płachty* K 7 Krak 6, *szerokie liście* SGP PAN/K, *liściska* Pelc SGLub 5/226, o których mówi sama nazwa *łopian*, zob. nazwy oraz połączenie wyrazowe: *liść łopianowy* USJP Dub 2/507. W relacjach potocznych Ł. zwany jest *wielkim* TN Chołowiec 1998, *liściastym* Nieb Przes 176, por.: *Jest tam trawa do pasa, a łopucha do brzucha* SGP PAN/K. W powinszowaniach wigilijnych życzy się gospodarzom, by *jęczmień* rodził im się *jak łopian* TL 1996/4/22. Pod Ł. można się schować, ukryć: *włoz w łopuchy i go nie widać* SGP PAN/K; w wierszu chłopskim: *Duszą zamieszkać / pod muszlą nieba / liściem łopianu* [J. Boniakowska] TL 1991/3–4/55. Duże liście Ł. mają znaczenie praktyczne, o czym mówi żartobliwa nazwa synonimiczna *utrzędupa* Sych SGKasz 6/39. W pieśniach dziewczyna powija dziecko w Ł. 3, *koślawy kawaler ma obszlegi z łopianu* 5. Nazwa *białkucha* Köhl Naz 63 utrwała, że liście Ł. pod spodem są białe.

Za charakterystyczną część Ł. uważa się małe, kolczaste kulki, przyczepiające się do ubrania lub sierści zwierząt, zwane → *rzepami*.

Z rzadka wspomina się o różowych kwiatach Pelc SGLub 5/404, stąd nazwa Ł. – *łopuchowa róża* Tył Med 121.

○ Liściom Ł. z uwagi na ich wielkość przypisywano właściwości rozprzeczające, powodujące rozchodzenie się choroby czy zła Mosz Kul 2/328. Uważano również, że wyciągają *gnój i ogień* z ropiejących ran i ropni Jak Zwycz 111 czy gorączkę z głowy i ciała Lud 1905/397.

Łodygi Ł. są mięsiste SJP Dor, po utłuczeniu używano ich w lecznictwie.

Istniało przekonanie, że *korzeń łopianowy* USJP Dub 3/507 ma cenne właściwości lecznicze, zob. zastosowania lecznicze.

Smak Ł. określa się jako *gorzki* Pelc SGLub 5/133, 404, stąd *gorzki łupień* Rost Symb 1/334. *Takie gorzkie, jag łopiun* SGP PAN/K.

Δ Ł. rośnie przy drogach, w rowach, zaroślach SWJP Dun, na brzegach lasów SJP Dor, na podwórzach Pelc SGLub 5/407, w zaniedbanych ogródkach SGP PAN/K, zob. 3, 4.

Δ W Ł./w pobliżu Ł. przebywają żaby: fraz. *wygląda jak żaba spod łopucha* (pod łopuchem) NKPP wyglądać 116; z tego względu ropuchę nazywano *łopianopasem* Lin SJP; związek Ł. z żabą podkreśla jeden z wariantów nazwy *łopuch*: *ropucha* JP 1978/129.

Ł. nazywano niekiedy **żółtim zielem** Brzus Wieprz 18, co może być tłumaczone tym, że tam *żółwie lubio siedzieć pod tym żółtim zielem, bo to wielgie, liście szkaradne, i cienia dużo pod tym, ale ja tego nie widziała* Pelc SGLub 5/517.

∞ Za najlepszy czas zbioru Ł., tak jak w przypadku innych → ziół, uważano wigilię świętego Jana (23 VI). Zebrany wówczas miał być szczególnie skuteczny na ból głowy ZWAK 1884/293.

♣ **Zastosowanie praktyczne.** Ł. służył jako gorszej jakości pożywienie na wiosnę i w czasie głodu Fisch Roś 225. Z liści Ł. i zajęczej kapusty gotowano zupę Kuk Kasz 141. W pieśniach dziewczyna karmi dziecko Ł. (bo nie ma nic innego) 4.

Zmarłego owiniętego w prześcieradła układano w lecie na Ł. (zapewne ze względu na duże liście) i pokrzywie (która miała właściwości konserwujące) Kuk Kasz 272, ŁSE 1991/20.

Latem noszono liście Ł. na głowie, aby chronić się przed upałem, dlatego Ł. to też *kapelusznik, kapelona*, zob. nazwy.

♣ **Zastosowania obrzędowe.** W sobótkę lub w sam dzień św. Jana (24 VI) zatykano w ściany domów, na dachach, w budynki gospodarskie czy na pola Ł. i bylicę Kom PAE 6/177 (Polska środkowo-południowa z koncentracją w Warszawskim), podob. Nieb Przes 176 lub sam Ł. SGP PAN/K, zob. zastosowania magiczne. Na Lubelszczyźnie istniało przekonanie, że czyni się tak na pamiątkę wyrzucenia ściętej głowy św. Jana w Ł. Red. Olszanka 1961, Red. Bochotnica 1968, Red. Żerdź 1968. W Starej Wsi w gminie Łęczna robiono tak, ponieważ wierzono, że święty Jan *mał se dom dóokoła* TN Stara Wieś 1978. W Kamieniu utrzymywano, że poganie okręcali Ł. św. Jana, dlatego mai się domy tym zielem podczas wigilii świętojańskiej ŁSE 1980/112. Majono Ł. i bylicą te domy, w których była dziewczyna, układając naprzemiennie Ł. i bylicę K 20 Rad 111, podob. Wiśla 1893/599. W wigilię św. Jana czyszczono studnie, posypując na końcu najbliższe otoczenie studziennych *pogródek* czystym piaskiem, a niekiedy także Ł. lub bylicą ŁSE 1980/113.

W Zielone Świątki majono domy i podwórka grabem i Ł. (centralna Polska) Kom PAE 6/171. W Mąkolicach koło Łowicza u słomianych dachów wieszano liście Ł., „tyle nawieszali, że aż dziw brało” Kom PAE 6/174.

♣ **Zastosowania magiczne.** Aby uchronić się przed czarami, burzą, wiatrem, w wigilię św. Jana kładziono liście Ł. pod lub na strzechy, dachy, kominy, rogi domów, obór, stajni, bramy, płoty; zatykano je też w zamki u drzwi powsz. Przetykano *raz bielice, raz łopuch* Etnl 1994 Czyż 171. Na Mazowszu gospodyni oglądała następnego dnia, czy liść Ł. jest nienaruszony, czy nie ma na nim śladów zębów czarownicy Dwor Maz 120.

By chronić się przed czarownicami, wymiona krów oraz naczynia na nabiał myto wodą, w której gotowano Ł. z gnojnicą Wiśla 1898/297. Gdy czarownica odebrała krowie mleko, mieszkanka Lubelszczyzny radziła: *W nocy, o północy, o dwunastej godzinie, musicie się rozebrać, jak na świat żeście się narodzili, na goło i weźcie łopucha, takie łopuchy, co rosno. Weźcie tego mleka w ten łopuch, zawińcie i na progu, w stajni połóżcie i siekiero czy [= trzy] razy utnijcie i już to zostawcie, i idźcie do domu* TN Chołowice 1985. Wśród zaściankowej szlachty polskiej w Delejewie istniało wierzenie, że gdy na podwórzu rośnie *łopuch*, a *widma* [= wiedźma] ułame jego kawałek, krowy utracą mleko MAAE 1914/67.

W celu ochrony domostwa przed złymi duchami na Zielone Świąta rozrzucano po podłodze obok tataraku także Ł. (Małopolska wschodnia). Aby utrudnić złym duchom dostęp do żywej wody, do źródeł i rzek wrzucano czasem świeże liście Ł. lub bylicy ŁSE 1980/114. Aby chronić się przed zmorą, noszono Ł. we włosach (pow. Radzyń). By odwrócić złe moce, używano też wianków z Ł. zebranego przed wschodem słońca Fisch Roś 226, podob. Kul Wiel 3/527.

Aby chronić się przed burzami i piorunami, podczas burzy rzucano Ł. na chałupy ŁSE 1980/112, podob. Etnl 1994 Czyż 171. Wierzono, że gdzie znajdował się Ł., tam *wiatr pazurami strzechy nie rozniesie, a burza piorunem nie spali* ŁSE 1962/140.

Chcąc sprowadzić deszcz, rzucano Ł. na dach ŁSE 1980/112.

Aby liście na → kapuście były duże, zasadzano z nią liść Ł. ZWAK 1879/11. Aby → len rósł duży, wtykano Ł. w jego zagony Bart PANLub 1/457. Praktyki te motywowane były zapewne dużym rozmiarem liści Ł.

By chronić kapustę od uroków, wsadzano najpierw gałązkę Ł., olszyny i pokrzywę Red. Dąbrowica 1971, Ł., chrzan lub pokrzywę; wierzono, że ten, kto będzie chciał rzucić urok, rzuci go nie na kapustę, tylko na chwasty Gaj Rozw 103, podob. ZWAK 1879/6.

W okolicach Hły dziewczęta, chcąc „przyciągnąć kawalerów”, zakładały Ł. w strzechę Kom PAE 6/182.

♣ **Zastosowania lecznicze.** W lecznictwie najczęstszym sposobem użycia Ł. było przykładanie jego dużych liści na chore miejsca, mycie się wywarem z korzenia Ł. lub picie tego wywaru, picie soku z Ł. (por. łopianowy sok SPXVI 12/571).

Bolącą głowę okładano świeżymi (rzadziej suszonymi) liśćmi Ł. (często tymi, które wcześniej rzucano na dach w wigilię św. Jana) ZWAK 1878/137, Wiśła 1893/391, MAAE 1910/85, ŁSE 1966/106; liśćmi ususzonymi i pokropionymi wódką ZWAK 1884/293, rozmoczonymi w barszczu K 33 Cheł 149, a także: ubitym kłaczem umytego, rozmiękłego Ł., Ł. moczonym w occie Nieb Przes 177. Stosowano wywar z liści Ł. Wit Baj 74, Czyż Rzesz 86, podob. Köhl Naz 63, por. nazwy Ł. porównujące jego rzepy do głowy, → rzep. W okolicach Chełma, chcąc zapobiec bólom głowy, zakładano Ł. w strzechę Kom PAE 6/182.

Gdy bolało gardło, rozparzone liście Ł. kładziono na szyję Bart PANLub 1/457.

Na gorączkę stosowano okłady z liści Ł. Lud 1905/397.

Przy *kolbach* stosowano Ł. K 7 Krak 130, K 73 Krak 3/31, Łęga Świec 139 w postaci odwaru Udz Med 133; robiono też okłady z liścia Ł. lub chrzanu, wysmarowanego tłuszczem i często skropionego spirytusem denaturowanym Tył Med 88. Kojarzenie Ł. z leczeniem kolek było zapewne powodowane jego kłującymi rzepami; por. też nazwa Ł. – **kolibok** Dub Ostr 132.

Na ból brzucha skuteczny miał być Ł. zebrany na św. Jana i ususzony za strzechą ZWAK 1882/267, Lud 1900/59. Bolący brzuch okładano liśćmi Ł. posmarowanymi tłuszczem łożką do góry, a nie na dół, *bo jak na dół, to ból ciągnie, a jak do góry, to wychodzi* Tył Med 121, liśćmi namoczonymi w słodkim mleku Czyż Rzesz 86; pito nalewkę robioną na korzeniu Ł. Pal Las 51; dzieciom dawano do picia napar z suszonych liści Ł. Red. Żerdź 1968; liście zaparzone z mlekiem Bart PANLub 1/457. Przy czerwonce podawano Ł. w postaci wywaru Pal Roś 261, Szych Kuj 39 (także świniom Sych SKoc 2/79). Na biegunkę zalecano napar z suszonego liścia Ł. Nieb Przes 134, nasienia Ł. Wiśła 1892/914, przykładano na brzuch liście Ł. z gorącą serwatką Köhl Naz 64.

Wrzody i odciski, *bolaki* okładano świeżymi, młodymi liśćmi Ł. ZWAK 1887/54, Tyl Med 121, ŁSE 1966/106, liśćmi utartymi z *oliwą* Plesz Międz 121, Udz Med 232. Na wrzody, stwardnienia, *gruczoły* u kobiet karmiących gotowano korzeń Ł. w mleku i tą papką okładano bolącą pierś ZWAK 1890/127. Na rozchodzenie guzów stosowano Ł., na *gruczoły* na szyi przykładano rozparzone suche liście Ł. Köhl Naz 64. Wypryski, świerzb leczono Ł. Pal Roś 86, np. przykładano na chorą skórę jego pogniecione liście Tyl Med 121. Wypryski pocierano także zagotowanym Ł. Szot Sek 149, odwarem z korzeni Ł. Ziemia 1933/100. Pryszczę i liszaje leczono wywarem z Ł. Or L 1935/155. Egzemy okładano odwarem z suszonych i pokrojonych korzeni Bań Ziół 69.

Na *zastrzał* dawano choremu do wdychania dym z palonego wysuszonego Ł. Pal Roś 237. Na *postrzał* kapano się w gotowanym Ł. Czyż Rzesz 86, por. nazwy synonimiczne Ł.: *postrzałowy oset* Pal Roś 86, *ziele postrzałowe* Pal Roś 86.

Przeciw *róży* okładano się liśćmi Ł. Fisch Roś 227.

Na rany ZWAK 1893/134 (także rany kołtunowe Udz Med 207), stłuczenia, ropnie kładziono liście Ł. Szot Sek 149, Jak Zwycz 111, liście Ł. i bylicę zebrane w dniu św. Jana ZWAK 1893/134, też liście Ł. zmiażdżone Szych Kuj 57, smażone z masłem Köhl Naz 64.

Rany po ukąszeniu wściekłego psa *zacierano* Ł. Wisła 1889/763, Wisła 1894/141, płukano odwarem z Ł. Pal Zer 91, smarowano maścią z Ł., bo wierzono, że pod jej wpływem jad traci swoją moc Wisła 1893/167–168.

Przy gniciu i psuciu się *dziaseł* [= szkorbutcie] robiono płukania z odwaru Ł. Udz Med 144.

Oparzenia okładano świeżymi liśćmi Ł. Szot Sek 149, Rob Med 93.

Na opuchliznę i obrzęki przykładano liść świeży (pognieciony) Szot Sek 149, Jak Zwycz 111, MAAE 1907/146, Lud 1931/53, szmatę, maczaną w gorącej wodzie, do której włożono Ł. Łęga Świec 140; przeciw spuchliznie stosowano Ł. zebrany w wigilię ściecia św. Jana (28 VIII) i suszony wcześniej za strzechą Köhl Rzesz 120. Na „puchlinę” skuteczne miały być liście i korzeń Ł. wygotowane w wodzie Lud 1906/61.

Złamania smarowano maścią z Ł. Wisła 1893/167.

Przy przełamaniu (*uhynięciu*, *usunięciu*) okładano dziecko świeżym lub suszonym Ł., rozmięczonym w ciepłej wodzie Wisła 1891/642, kładziono na brzuch liście Ł. prażone na patelni i posmarowane śmietanką Wisła 1891/643. Na bolące krzyże przykładano parzone na gorąco *łopuchy* zebrane na św. Jana i położone za strzechę Czyż Rzesz 86, por. 7.

Na przepuklinę robiono kąpiele nasiadowe w odwarze z Ł. Udz Med 236, podob. Rob Med 95.

Aby wywołać miesiączkę, kobiety piły napar z liści Ł. lub w dużej ilości dawały go do kąpieli Pal Las 52, podob. SGP PAN/K. Przed porodem spożywały smażone liście Ł. z jajecznicą Jak Zwycz 111. Brzuch kobiety rodzącej okładano liśćmi Ł., aby ułatwić poród i odejście łożyska Lud 1931/53. Gdy krowa nie mogła się oczyścić po ocieleniu, dawano jej gotowany *łopuch* SGP PAN/K.

Krew oczyszczano, pijąc odwar z korzenia Ł. Szot Sek 149. Wierzono też, że odwar z korzenia Ł. gotowany w mleku „oczyszcza krew od francuskiej choroby” Plesz Międz 121.

Na Kaszubach Ł. leczono kołtun – *gotowano semiã z kobierzego* Sych SGKasz 2/182. Związek Ł. z kołtunem został odzwierciedlony w synonimicznych nazwach rośliny:

kãłtòn Sych SGKasz 2/125, **kołtóni** Sych SKoc 2/79. Zanotowano też wierzenie, że spożyte nasienie Ł. albo ostu posiada własność sprowadzania kołtuna Wisła 1892/416.

Na bóle reumatyczne pito wywar z korzenia Ł. Tyl Med 12, okładano się (liśćmi) Ł. ŁSE 1980/112, Pal Las 52.

Aby pozbyć się łupieżu, myto głowę zaparzoną korzeniem Ł. Etnl 1995 Biłg 157, Pal Zer 90, podob. Kul Wiel 3/422. Na wzmocnienie włosów (by nie wypadały i lepiej rosły) myto je w naparze lub (częściej) w odwarze z liści lub korzenia Ł. Pal Las 52, ZWAK 1880/193, Lud 1931/53, Köhl Naz 63, smarowano głowę spirytusem, w którym moczone korzenie Ł. Lud 1931/53, smarowano się korzeniem Ł. moczone w spirytusie przez 8 godzin Ziemia 1933/100. Na porost włosów stosowano Ł. wygotowany w serwatce Lud 1906/61.

Gdy dziecko było niespokojne lub nie chciało spać, tłuczono Ł. ze śmietaną lub śmietanką i owijano tym dziecko bądź kładziono mu to na brzuszek albo na krzyż Wisła 1903/608, Wisła 1916/85, por. nazwa synonimiczna Ł. – **śpioch** Udż Biec 177.

≈ W lecznictwie ludowym liść Ł. jako lek na rany i wrzody występuje zamiennie z liściem → babki, → podbiału, → kopytnika; jako okład na bolące części ciała – z liściem → podbiału, → chrzanu. W leczeniu chorób skóry i guzów Ł. był zastępowany → rozchodnikiem: obie rośliny miały rozprowadzać chorobę, Ł. przez duże liście, rozchodnik przez płozący sposób rośnięcia.

Ł., ściśle związany z obrzędami sobótki, występuje zamiennie z → bylicą, głównym zieleń świętojańskim ŁSE 1980/114, ŁSE 1980/113. Aby utrudnić dostęp złym duchom, wrzucano do wody w źródłach i rzekach świeże liście Ł. lub bylicy ŁSE 1980/114, por. kolekcje. Na Ł., → pokrzywie i innych „chwastach” kładziono zwłoki ŁSE 1991/20, Kuk Kasz 272. Aby chronić kapustę przed urokami, wsadzano w ziemię Ł., liść chrzanu lub pokrzywę Gaj Rozw 103.

DOKUMENTACJA

PIEŚNI SOBÓTKOWE

1 – Biały / święty Jan przynosi coś w/na łopianie / święty Jan robi coś w łopianie – zamiar swatania dziewczyn i chłopców.

A pocóżeś przysed bioły Jonie, a cóżeś num przynioś w tym łopionie. Przysedym was wyswatać, parobeków wyjednać, tych jedynych. ŁSE 1980/129; war.: ... ty święty Janie ... na tym opianie, przisetem się ożenić, aby sobie namówić grzeczność panne. LL 1960/1/45; Gdzieżeś ty bywoł, świnty Jonie, cożeś nom przyniośł w tym łopionie? Ty się myślisz ożynić, a my tobie namówić grzecznym panne. ŁSE 1962/141; Hejże ino, świnty Jonie, co tam robisz w tym łopionie? A jeśli się chcesz ożynić, my ci dziwke namówimy. ŁSE 1962/134.

PIEŚNI WESELNE

2 – Wianek z łopianu ma nałożyć sobie panna do tańca z Kusym.

Kusy mówi: pójdz do tańca! Kusa mówi: Ni mam wienca. Kusy mówi: Przypnij-że go! Kusa mówi: Ni mam z czego. Kusy mówi: Choć z łopionu! Kusa mówi: Ni mam komu. K 11 Poz 196.

PIEŚNI O MIŁOŚCI

3 – Dziewczyna powija dziecko w łopian rosnący na/w ogrodzie.

Jak ja będę córkę miała, w co ją będę powijała? Jest tam łopion na ogrodzie, powijaj ją psi-narodzie. K 22 Łęcz 115, war.: K 12 Poz 188, Dub Ostr 133, K 46 Ka-S 147, Pieś Śl 1/500, SGP PAN/K; Kiedy

banda chłopca . . . Rośnie łopion na "ogrodzie . . . Stef WarmPś 3/69; Jeśli będziesz chłopca miała, w co go będziesz . . . Rośnie łopiun na ogrodzie, powiją cię . . . K 40 MazP 311.

4 – Dziewczyzna karmi dziecko łopianem z ogrodu (bo nie ma nic innego).

Jak ja będę córke miała, cóż ji będę jeść dawała? Masz-ci łopian we w ogrodzie, a zjédzże go ty narodzi. K 12 Poz 189.

PIEŚNI STANOWE

5 – Koszławy kawaler ma obszlegi z łopianu.

[Koszławy kawaler ma] Sukmanisko z byczej skóry, obszlegi z łopionu, pas z bylicy, czapka z wiśni, napatrza się, jak się pyśni. K 40 MazP 157.

BAŚNIE

6 – Zamiast żyta i pszenicy – głogi, chwasty, łopiany i osty [= bieda].

Toż i pozostały ludek [który nie poszedł na wojnę] strapiony wraz ze swą dobrą panią [królową] widział wkrótce na polu zamiast łanów żyta i pszenicy, same głogi, chwasty, łopiony i osty, tak że wkrótce żyzna ta kraina przybrała widok pustyni. K 46 Ka-S 496.

LEGENDY

7 – *Za bardzo dawnych czasów, kiedy jeszcze Pan Jezus żył, to raz chodził z uczniami po ziemi świętej i jak chciał się napić z jednej studni, to mu tak w krzyżach strzeliło, że nie umiał się wyprostować. Każdy z apostołów próbował, ale co nie szło, to nie szło. No i szedł tamtędy jeden z kapłanów żydowskich, i ujrzawszy Pana Jezusa tak schylonego, rzekł do apostołów: – Idźcie tam kawałek za to wzgórze, tam kwitnie łopian. Weźcie te liście i nałóżcie Panu Jezusowi na krzyże. Potem pokropcie to wodą ze studni i poczekajcie. Zobaczycie, że się wyprostuje i będzie zdrow. Bo i Św. Marek i Łukasz poszli, zerwali łopianu trochę i przyłożyli to swemu Panu. I nawet sami nie wierzyli w to, że to taką moc miało. Od tego czasu ludzie wierzą nie tylko w łopian i czczą go jako ziele uzdrawiające, ale czczą i świętego Łukasza, bo mówił, że to był najlepszy doktor. Simonides 2010, s. 107.*

BIBLIOGRAFIA: Paleczna Danuta, *Z badań nad nazwami roślin polskich. „Łopian” ‘Arctium’ i synonimy*, „Język Polski” 1978, t. 58, s. 125–132; Simonides Dorota, *Dlaczego drzewa przestały mówić? Ludowa wizja świata*, Opole 2010; Wört Hoff 5/1528–1530.

→ BABKA, BYLICA, CHRZAN, KAPUSTA, KOPYTNIK, LEN, PODBIAŁ, POKRZYWA, PSZENICA, ROZCHODNIK, RZEP, ZIELE, ZIOŁO, ŻYTO.

Ewa Hrycyna